

Langeveld-Kleijn, A., Stok, J. C., Veenendaal-Barth, J. W., *Particuliere notulen van de vergaderingen der Staten van Holland 1620-1640 door N. Stellingwerff en S. Schot, VII, mei 1634 - augustus 1636* (Rijks geschiedkundige publicatiën. Grote serie 252; Den Haag: Instituut voor Nederlandse Geschiedenis, 2005, x + 1016 blz., €84,-, ISBN 90 5216 148 8).

Het belang van deze bronnenuitgave is nauwelijks te overschatten, zoals de vorige delen hebben duidelijk gemaakt. Deel VII bevat de bewaard gebleven notulen van de bijeenkomsten van de Staten van Holland van mei 1634 tot augustus 1636. Evenals de voorgaande jaren werden de deliberaties beheerst door het probleem van de financiering van de oorlogvoering tegen het Spaanse Rijk, hoewel de druk geringer was dan in de jaren 1621-1632. Het gebrek aan evenwicht tussen de inkomsten en uitgaven hing als een molensteen om de hals van de Hollandse leeuw. Gedurig klaagden de solliciteurs-militair, de admiraliteitscolleges, met name de admiraliteit van de Maze, en de Westindische Compagnie over ernstige betalingsachterstanden. De voorbereiding van veldtochten, de versterking van fortificaties, de konvooiering van koopvaardij- en vissersschepen en de bestrijding van de Duinkerker kapers lieten daarom veel te wensen over. Bovendien bleven de landgewesten onwillig hun deel van de generaliteitssubsidies voor het zeewezen op te brengen. Alle dreigementen van Holland vanwege de desastreuze situatie van de admiraliteiten de subsidies te zullen betalen uit de Hollandse quote voor de strijd te land haalden niets uit, omdat Holland een papieren tijger bleek te zijn. Er circuleerden wel verontrustende (te royale) schattingen over het aantal schepen dat de Duinkerker kapers sinds 1621 hadden genomen – in 1634 meer dan 2.000 en in 1636 4.000 (127, 726) –, maar deze gaven geen aanleiding de tanden te laten zien. Steeds stelden Frederik Hendrik, de kleine provincies en sommige leden van de Staten van Holland, waaronder Rotterdam, voor een Compagnie van Assurantie op te richten, doch Amsterdam en het Noorderkwartier wezen een volledige privatisering van het konvooiwezen van de hand. Alle smeekbeden en voorstellen van de Gecommitteerde Raden om als alternatief de accijnzen te verhogen en te vermeerderen en de wijdvertakte fraude bij de belastinginning aan te pakken liepen echter dood op de onoverwinnelijke weerstand van de belanghebbende steden. Uit arren moede drong het dagelijks bestuur daarom eindeloos aan op het uitschrijven van nieuwe leningen, waarvoor de leden ook vrijwel niet te porren waren.

Holland maakt in de jaren 1634-1636 een machteloze en lamgeslagen indruk. Frederik Hendrik handelde met secrete besognes en deputaties te velde alle belangrijke zaken af en hield de Staten van Holland overal buiten. Adriaan Pauw werd als diplomatiek onderhandelaar naar Parijs weggerukt en mocht pas terugkeren toen zijn termijn als raadpensionaris was afgelopen. De religieuze en politieke spanningen die de Staten van Holland zolang in hun greep hadden gehouden behoorden tot het verleden. Het contraremonstrants vuur laaide pas op als de naam van Hugo de Groot viel. Het hete hangijzer van een vrede of bestand met het Spaanse Rijk en een verbond met Frankrijk

was beslecht ten gunste van de oorlogspartij, waartoe Frederik Hendrik, bijna alle kleine gewesten en een meerderheid van de Staten van Holland onder leiding van Haarlem en Leiden hoorden. Zelden deden zich in deze jaren grote tegenstellingen in de Staten van Holland voor, die dan snel vervluchtigden. Pogingen van Amsterdam en Rotterdam, met hulp van Dordrecht, Delft en Medemblik, troepen af te danken en bezuinigingen door te voeren vielen in 1634 op rotsige bodem. Hooglopende meningsverschillen over een of- en defensief verbond met Frankrijk, waarbij Amsterdam en Rotterdam, met halfslachtige steun van Dordrecht, Delft, Schiedam, Alkmaar en Medemblik, in de contramine waren, liepen in 1635 snel uit op overstemming. De ratificatie van het verdrag met Frankrijk, dat de katholieken bij eventuele veroveringen in de Spaanse Nederlanden onbeperkte vrijheid liet, bracht de anti-polen Leiden en Amsterdam even op één lijn. Toen Frankrijk echter toezegde dat de Republiek bij veroveringen in de Spaanse Nederlanden de religieuze maatregelen kon nemen die haar goeddacht vielen de Staten van Holland direct terug in de vertrouwde verhoudingen en legde Amsterdam onmiddellijk het hoofd in de schoot. Toch bleef Frederik Hendrik totaal onmachtig de financiële patstelling in Holland te doorbreken; het Staatse leger was daardoor in juli 1636 nog steeds niet te velde verschenen.

De notulen uit de jaren 1634-1636 vertonen ernstige lacunes. Voor zeven van de veertien zittingen van de Staten van Holland ontbreken de netnotulen van Stellingwerff. Vijf keer bieden de netnotulen van Schot uitkomst, hoewel zij minder belangrijk en uitvoerig zijn dan die van Stellingwerff. Twee keer zijn alleen kladnotulen van Stellingwerff voorhanden. Deze zijn zo kort en cryptisch geformuleerd dat zij soms moeilijk zijn te begrijpen. Men dient gedurig de resolutieboeken te raadplegen, die vaak niet de vergaderorde, maar de beschrijvingsbrief volgen. Een vergelijking tussen de notulen van Stellingwerff en Schot kan evenmin achterwege blijven; zij vertonen opmerkelijke verschillen.

De grote waarde van deze bronnenuitgave is tot nu toe onvoldoende onderkend. De notulen vormen een belangrijke aanvulling op de resoluties van de Staten van Holland, die niet ingaan op allerlei overwegingen en bijzonderheden, weinig inzicht bieden in de sfeer van vergaderingen en de duur van agendapunten en niets zeggen over meningsverschillen en onafgedane zaken. De notulen verschaffen echter ook een schat aan informatie over tienduizenden lokale en particuliere aangelegenheden. Het belang blijkt uit een willekeurig voorbeeld. Een rekest verduidelijkt dat het water mijn woonplaats Naarden in 1635 tot de lippen stond door de onevenredigheid tussen het inwonertal (2200 zielen) en de sterkte van het garnizoen (9 compagnieën Franse huurlingen), dat door gebrekkige betaling voor enorme overlast zorgde (708, 758). A.C.J. de Vrankrijker zegt hierover in zijn *Historie van de vesting Naarden* (Bussum 1965) geen woord. Dit voorbeeld illustreert tevens de constante wisselwerking tussen de provinciale en lokale problematiek.

Geen RGP-project lijkt meer ongeschonden de eindstreep te kunnen halen. Deze bronnenuitgave blijkt ook al aan bezuinigingsdrift ten offer te zijn gevallen. In de inleiding deelt A.J. Veenendaal, die de supervisie heeft overgenomen, mee dat de resterende notulen van september 1636 tot november

1640 op de website van het ING zullen worden geplaatst en waarschijnlijk niet meer in boekvorm zullen worden uitgebracht. Dit is inderdaad gebeurd. Het besluit is moeilijk te begrijpen. Een zichzelf respecterend instituut dat in snel tempo zeven delen van een belangrijke bronnenpublicatie van de persen laat rollen hoort zijn werk ordentelijk af te maken, zeker als de laatste twee delen binnen afzienbare tijd kunnen verschijnen. Geldgebrek is geen excuus om een uitgave die al met minimale inzet van middelen ter hand is genomen zo te voltooien. Zeven kloeke banden zullen in de toekomst worden geflankeerd door een paar duizend losse bladzijden die van internet zijn te halen. Ik hoop dat het ING op zijn schreden zal terugkeren, deze tragische vergissing zal heroverwegen en niet alleen de resterende notulen van Stellingwerff en Schot tot 1640 zal uitgeven, maar ook de niet minder belangrijke notulen van Stellingwerff over de jaren 1641-1666 toegankelijk zal maken voor historisch onderzoek, desnoods via internet.

Guido de Bruin

Bruggeman, M., *Nassau en de macht van Oranje. De strijd van de Friese Nassaus voor erkenning van hun rechten, 1702-1747* (Dissertatie Vrije Universiteit Amsterdam 2005, Hilversum: Verloren, 2007, 480 blz., €35,-, ISBN 978 90 6550 945 1).

In het kiesrijk van de Republiek waren alleen krachtige persoonlijkheden uit het Oranjehuis in staat via het stadhouderschap (in combinatie met de hoogste militaire ambten) een effectief leiderschap uit te oefenen binnen een politieke cultuur vol lokale en regionale facties. Bleven bij de dood van zo'n krachtfiguur zijn minderjarige nakomelingen onder de hoede van hun moeder (als 'gouvernante') achter, dan grepen de regenten de kans om het zonder een eminent hoofd te stellen. Zodoende kozen zij in 1651 en 1702 geen nieuwe stadhouder. Waren de regenten eenmaal gewoon om zonder stadhouderlijke inmenging ambten te verdelen dan hield het stelsel zichzelf in leven. Want vrijwel niemand van hen durfde partij voor Oranje c.q. Nassau te trekken als daarmee benoeringen in lucratieve burgerlijke of militaire ambten gevaar liepen.

Wellicht juist wegens zijn beperkter macht bekleedde de tak Nassau-Dietz sinds Willem Lodewijk onafgebroken het stadhouderschap in Friesland en vaak ook in Groningen en Drenthe. Toen de Oranjetak met de dood van Willem III (1702) in de mannelijke lijn uitstierf, kwamen noch diens ambten noch diens erfenis ter beschikking van de Friese Nassaus. De andere gewesten voelden niets voor de opvolging van Willem III door zijn universele maar minderjarige erfgenaam en achterneef Johan Willem Friso. Bovendien beschikten zijn moeder Henriëtte Amalia van Anhalt-Dessau en hij niet over krachtige medestanders die hun aanhang konden leiden zoals Willem Bentinck van Rhoon deed ten gunste van Friso's zoon, de latere Willem IV. Overigens werd ook het machtsstreven van die zoon door minderjarigheid gehandicapt, zo

merkten hij en zijn moeder Maria Louise van Hessen-Kassel al gauw. Daarbij kwam dat de Spaanse en de Poolse Successieoorlogen geen zodanig oorlogsgevaar opleverden dat daardoor een 'Friese' stadhouder in alle gewesten op het kussen kon komen. Pas op het eind van de Oostenrijkse Successieoorlog viel het Franse leger de Republiek binnen. Zoals bekend kreeg toen Friso's zoon in de oorlogspaniek van 1747 de lang begeerde bestuurlijke en militaire ambten in de schoot geworpen. Weer speelde de Europese politiek een doorslaggevende rol bij een machtswisseling in de Republiek. Tot dan toe hadden de Friese Nassaus vergeefs hun sociaal-politieke kapitaal ingezet voor hun machtsverheffing. Zelfs het huwelijk (1734) van de toekomstige Willem IV met een Engelse prinses – naar het voorbeeld van vroegere Engelse Oranje-huwelijken – bracht de Friese Nassaus geen stap verder.

De machteloosheid van de gouvernantes bleek ook op erfrechtelijk gebied. Vergeefs beriepen zij zich op het testament van Willem III en ging Friso meteen de magische Oranjetitel voeren, want de Pruisische koning Frederik I beriep zich als zoon van Frederik Hendriks oudste dochter op zijn erfrechten; hij noemde zich ook prins van Oranje en liet meteen beslag leggen op bepaalde goederen uit de nalatenschap. Zijn aanspraken hadden ook politiek gewicht. Frederik en zijn opvolger Frederik Willem I dreigden soms de Staten-Generaal dat zij geen hulp meer tegen Frankrijk zouden bieden als de Friese familie niet inschikkelijker werd. Uiteindelijk kwam het in 1732 tot een definitieve deling van de nalatenschap – niet zonder dat de geringe plooibaarheid van de Friese Nassaus ook welgezinden vaak had ontstemd. Als pretendentes naar de hoogste burgerlijke en militaire ambt moesten de Friese Nassaus zelfs tot 1747 wachten.

De gefrustreerde Nassau-ambities en het langdurige streven naar de onbereikbare macht in alle gewesten vormen de ruggengraat van Marijke Bruggemans boek. Haar *study in failure* bevat een breed tableau van de politieke cultuur in Friesland, de andere gewesten en Den Haag. Daarbij komen talloze persoonlijkheden ter sprake die in de diverse facties een grotere of kleinere rol speelden. Van de hoofdrolspelers en hun belangrijkste adviseurs geeft zij korte biografische portretten; zij bespreekt de talenten en de opleiding van de stadhouders, vertelt hoe het Leeuwarder hof was samengesteld en functioneerde als centrum van gewestelijke, Nederlandse en Europese contacten. Ook de financiële basis van de Nassause macht betreft zij in haar onderzoek. De auteur heeft namelijk niet alleen een belangrijke bijdrage aan de recente inventarisatie van de stadhouderlijke archieven in Den Haag geleverd maar ook hun inhoud grondig bestudeerd. Met haar kennis van het werk binnen de Nassause Domeinraad schetst zij het financiële beheer compleet met overzichten van inkomsten en uitgaven. Dat is belangrijk, omdat de Friese Nassaus via jaargelden of sommen geld ineens voor adviseurs en vrienden, via schitterende maaltijden, kostbare inrichting van het Leeuwarder Hof, dure livreeën voor hun personeel en een omvangrijke hofhouding indruk wilden maken. Als ware aristocraten gingen zij weinig gebukt onder hun omvangrijke schulden; van bezuinigingen op hun grote staat kwam weinig terecht. Vervolgens beschrijft de auteur uitvoerig de inrichting van het bestuur en de netwerken van de Friese Nassaus en de tegenstrevende krachten in alle